

Aytən MƏHƏRRƏMOVA

AMK-nın müəllimi və doktorantı

Azərbaycan Dövlət Akademik Opera Balet Teatrının solisti

Elmi rəhbər: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Fəxrəddin Baxşəliyev

Ünvan: Yasamal r, Ə.Ələkbərov küç. 7

E-mail: aytenmeherremova1987@mail.ru

DOI: 10.62440/AMK2024-3.s.15-25

ZƏRBI-MUĞAMLARIN QAVAL ÜÇÜN RİTMİK DÜSTURLARI

***Xülasə:** Məqalədə şagird və tələbələrdə qaval ifaçılıq bacarığının formalaşmasından, zərbi-muğamlarımızın düzgün ifası üçün yaradılan ritmik düsturların əhəmiyyətindən bəhs edilir. Burada müəllif öz şəxsi pedaqoji təcrübələrinə əsaslanaraq zərbi muğamların qavalda ritmik ifasına dair hərfi düsturlar verməklə yeni metodoloji baxışlarını təqdim edir.*

***Açar sözlər:** Zərbi muğamlar; düsturlar; ritm, musiqi duyumu, temp, beyin dalğaları*

Məlumdur ki, ritm musiqinin zaman içində təşkilidir və ritmik struktur musiqi ilə pauzaların (fasilələrin) əsasında qurulur. Ritm həm də insan həyatının canı, nəfəs alması, ürək döyüntüsüdür. Məhz buna görə də gecə-gündüzün əvəzlənməsi, ilin fəsilələrinin dəyişilməsi və s. ritmlə bağlıdır. Ümumiyyətlə bütünlüklə təbiətin, eləcə də musiqi və poeziyanın da əsasında ritm dayanır. Çünki məhz ritmin ardınca musiqi, daha sonra söz və hərəkət (rəqs) gələ bilər.

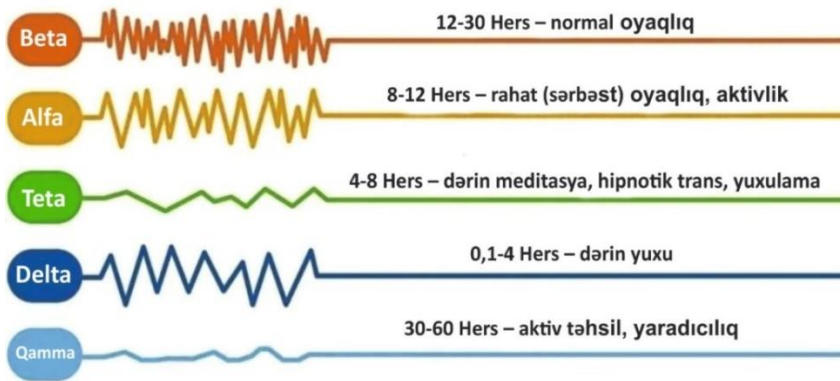
Ritmlərin fəaliyyəti birbaşa insan beynində yaranan bioritmlərin tempinə xidmət edir. Beyin neyronlarının fəaliyyəti nəticəsində alfa, beta, qamma, tera, kappa, mu, tau, teta, delta və başqa dalğalar bədənə ritmik formullara çevrilir. Həmin ritmik formulların hər biri insanın zehni və fiziki fəaliyyətini idarə edir. Qeyd edək ki, musiqi beynin beta (13-100 Hers) və qamma ritmik (30-60 Hers) dalğalarının aktivliyində öz əksini tapır.

Mütaliə, aktiv beyin məşqləri və musiqi beyin neyronlarında beta dalğalarını xeyli aktivləşdirir və aktivlik insan zəkasına olduqca müsbət nəticələr verir. Tənbəllik hissi, yuxu istəyi və s. zamanı aktiv beta və qamma dalğaları zəifləyir. Məhz buna görə də şagirdlərin götürmə qabiliyyəti orta yaşlı və yaşlı insanlara nisbətə daha güclüdür. Çünki cavan beynində beta dalğaları zehni əmək zamanı daha da güclənərək inkişaf edir. Əsasən stress, qorxu, depressiya beta dalğalarının aktivliyini azaldır və hətta faizini olduqca aşağı sala bilər. Müəllimlər tərəfindən şagirdlərə dərs zamanı (xüsusilə qabiliyyət tələb edən dərs proseslərində) yüksək

səslə acıqlanmaq, onların özgüvənini aşağı salmaq və bəzən təzyiq göstərmək gənc şagirdin beynində formalaşan beta dalğalarının aktiv inkişafını həttə məhv etməyə qadirdir. Bu baxımdan müəllimlər şagirdlərin psixoloji durumuna diqqət etməli və hər şeyə rəğmən (həttə şagird dərslərində uğursuz olsa belə) onlara dəstək olmağı bacarmalıdır. Özgüvənini itirmiş şəxsdə alfa və beta dalğaları zəifləyərək teta dalğalarını aktivləşdirir. Qeyd edək ki, alfa dalğaları aktiv həyat tərzini, teta dalğaları dərin yuxunu təmin etməyə xidmət edir. Qorxu, əsəbilik, stress, depressiya zamanı teta dalğaları xüsusilə aktivləşərək tənbəllik, yorğunluq və daima yuxu istəyini insanda yaradır. Demək hər bir psixoloji prosesin əsası ilk olaraq müəllimlərdən (eləcə də valideynlərdən) və onların dəstəyindən asılıdır. Yəni qısa desək dərslər prosesində hər bir şagird və tələbədə aktiv qamma, beta və alfa dalğaları onların müəllimlər tərəfindən verdikləri stimullar nəticəsində aktivləşir, lakin gərginlik və stress qamma, alfa və beta dalğalarını zəiflədərək teta dalğalarını oyadır.

İnsan beynindəki dalğaların aktivliyini təxmini olaraq qrafik şəkildə bu cür görmək mümkündür:

Şəkil 1

Qrafik şəkil alim-filosof Marina Keylinaya məxsusdur. Qrafikdəki məlumatlar məqalənin müəllifi tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilib [7].

Musiqidən və ya incəsənətdən mənəvi zövq alan insanın beyin dalğalarında beta dalğaları aktivləşərək onda xoşbəxtlik hiss yaradır. Xoşbəxt insan isə daima ünsiyyəti və ümumən kollektivi sevməyi bacarır. Antropoloq Jilber Rujenin fikrincə “*Musiqi insanlar arasında ilk kommunikasiya növlərindən biridir*” [7]. Musiqidə ifaçılıq genetik kodları aktivləşdirir, zehni təmizləyir. Təcrübələr göstərir ki, eyni zamanda ifa edən musiqiçilərin beyin dalğaları ensefaloqramma zamanı eyni cür aktivlik göstərmişdir. Bu o deməkdir ki, həqiqətən musiqi beta və qamma dalğalarını fəallaşdırır. Bu fəallığı alim Ulman Linderberq “hiperbeyin” [7] adlandırmışdır.

“Musiqi insanı mənən qidalandıraraq tərbiyələndirir” deyər iddia edən digər nəzəriyyəyə aid mühazirələrdən birində qeyd edilir: “Musiqi tələbənin mənəvi aləmini zənginləşdirir; yaxşılığa, gözəlliyə qarşı onun münasibətini formalaşdırır. Musiqi şagirdin təhsil dəyərlərini aşkara çıxarır və eyni zamanda milli şüurun formalaşmasına kömək göstərir. Musiqinin emosional xüsusiyyəti ilə yanaşı, təfəkkür funksiyası da vardır və onun tədrisi təkcə assosiasiyalı deyil, həm də məntiqi, analitik təfəkkürün inkişafına da kömək göstərir. Bununla yanaşı, musiqi şagirdi qrupda işləməyə, intizama, qayda-qanuna alışıdır. Bundan başqa musiqi özünün yazısına malik ünsiyyət dili kimi şagirdə istənilən ictimaiyyətlə geniş əlaqə imkanlarını yaradır” [2, s.3]. Demək musiqi şagirdi tərbiyələndirərək onun mə-nəvi aləmini zənginləşdirir.

Musiqi insanda koqnitiv bacarıqları mükəmməl inkişaf etdirir. Koqnitiv bacarıqlar dedikdə insan zəkası, insan qavrayışları, vərdisləri nəzərdə tutulur. Bu baxımdan insanın peşəkar musiqiçi olması üçün onda həm gözəl ritm, həm də mükəmməl, şərti (və ya interval), daxili, melodik, harmonik, tembral, fakturalı, arxitektəonik, polifonik və s. kimi musiqi duyumu növlərindən biri olmalıdır.

Sadalanan üç vacib nəzəriyyəni əsas götürərək şagirdlər arasında təcrübə aparmışıq. Belə ki, bir çox zərbi muğamlarımızı, eləcə də xalq mahnı və rəqslərini şagirdin ritmik bacarıqları və musiqi duyumunun inkişafı üçün qavalda düzgün ritmik ifa etmələri üçün düstur formulları düşünərək onların koqnitiv bacarıqlarını və estetik zövqlərini inkişaf etdirmişik. Bu cür ritmik formullar şagirdlərin beta dalğa neyronlarını aktivləşdirərək onlarda şərti reflekslər yaratmışdır. Nəticədə şagirdlər ən qısa zamanda muğam oxumaqla yanaşı, qavalda da gözəl ifa etməyə nail olmuşdular. Gözəl oxumaq və qavalda düzgün ifa etmə bacarığı onlarda həmçinin müsbət mənada özlərinə inam və özgüvənlik yaratmışdır. Təcrübələrimiz əsasında qavalda ifa etmək üçün zərbi muğamlarımıza (həmçinin rəng, mahnı və rəqslərə) dair hərfi düsturlara nəzər salaq. Nəzəriyyəmizə əsasən qavalda ilk toxunuş, yəni qüvvətli təktə giriş sayılan Es formulu – A, Akt gedişi - B, qavalda çırtma texnikası – C hərfləri ilə işarə edilmişdir. Qavalda B (akt gedişi) və A (Es formulu) sağ əl ilə, C (çırtma texnikası) isə sol əl ilə çalınmalıdır.

Cədvəl 1

1.Heyratı (yalnız giriş hissə) A+BC+BB+C	2.Mənsuriyyə A+BC+BC+AA+B+AA+B +BC+BC+AA+B+AA+B	3.Qarabağ şikəstəsi ABC+ABC+AC+A- ABC+AA+AC+A
4.Heydəri A+C+BB (ana xətt) A+BC+BBC	5.Ovşarı A+BC+BB+C+A+C+BB	6.Kəsmə şikəstə A+BC+BB+C 7.Şirvan şikəstəsi A+BC+BB+C+A//BC+BB+C
8.Səmayi -Şəms A+BC+BB+C	9.Arazbarı A+BC+BC+A+BC+BC+ A+BC+BC+BB+C+BB+C	10.Osmanlı (Mani) A+BC+BB+C+A+C+BB

11. “Qara tellər” xalq mahnısı A+BC+BC+B+C	12. “Uzundərə” xalq rəqsi A+C+BB+C B+C+BB+C A+C+BB+C+B+C+BB+C A+BC+BC +BC+BB+C	13. “Bayatı-Şiraz” Dəraməd (rəng) A+A+C+BB+C A+BC+BB+C A+A+C+BB+C+A+BC+BB+C
14. “Buludlar” mahnısı (C.Cahangirov) A+A+A+A+BC+BC+B+CC+A+A+A+A+BC+BC+B+CC+A+BC+BC\\A+BC+BC\\A+BC+BC+B+CC+A+BC+BC+B+CC+A+BC\\A+BC\\A+BC+A+BC+BC+\\A+BC+BC\\A+BC+BC+B+CC		

Nümunə olaraq “Səmayi-şəms” muğamını nəzərdən keçirək: “Səmayi-şəms” muğamı həm xalq arasında geniş yayılmış zərbi-muğam, eyni zamanda “Şur” muğam dəstgahında “Əşiran” şöbəindən sonra ifa olunan eyniadlı, irihəcmli kulminasiya şöbəsidir. “Səmayi-şəms” zərbi-muğamı əsasən Nizami Gəncəvinin “Ay üzlü nigarım, kimə mehman olacaqsan” misraları ilə başlayan qəzəllə oxunur.

Musiqişünas-alim Ramiz Zöhrabov instrumental-giriş rənglə başlayan bu zərbi-muğamı bir neçə böyük hissələrə (ABCDEF və s.) bölərək hər hissəni xarakterizə etmiş, ümumi musiqi formasını göstərmişdir [6, s.3].

A – Əsas tondan kvarta yuxarı sıçrayış və pilləvari tonikaya qayıdışdır.

B – Instrumental partiyada əsas tondan kvarta yuxarı sıçrayış və sekvensiyalarla tonikaya qayıdışdır.

C – Kvinta məsafəsində yuxarı registrdə başlayan və aşağı registrdə sekvensiyalar vasitəsilə tonikaya doğru inkişaf və enmədir (\\: C:\\C1, C2).

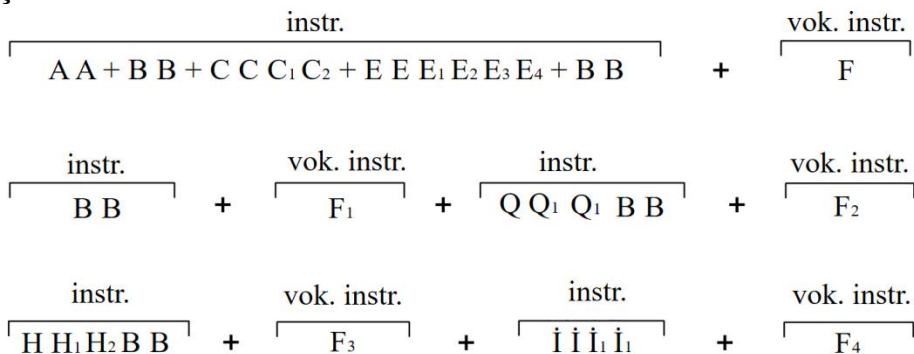
D – Yüksələn sekvensiyalardır.

E – D hissəyə yaxın bir hissədir (E://E1, E2, E3, E4).

F – Vokal-instrumental epizod, geniş melodik inkişafdır.

“Səmayi-şəms” zərbi-muğamı rondo formasındadır. Əsasən refren rolunu B hissə yerinə yetirir. F hissə isə kuplet rolunu oynayır. Qeyd edək ki, R.Zöhrabov “Səmayi-şəms” zərbi-muğamının musiqi formasını və qaval (dəf) partiyasının ritmik quruluşunu sxematik şəkildə belə təqdim etmişdir [6, s.121]:

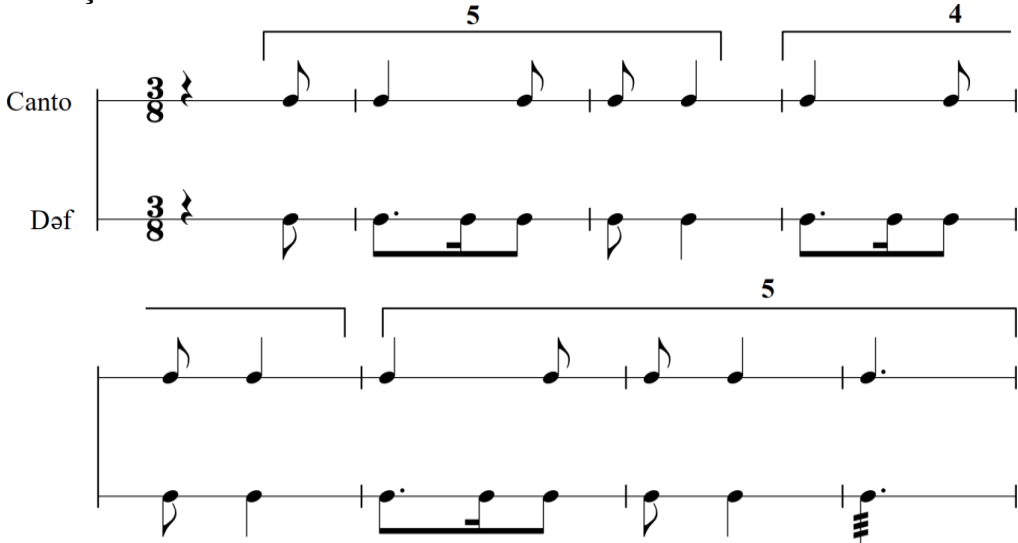
Şəkil 2

Bu sxemlərə dair R.Zöhrabov qeyd edir: “*Tar və kamança vokal partiyasının ritmini təqlid etdiyi halda, dəf isə onlarla ancaq tək xanələrdə üst-üstə düşür. Dəfin partiyasındakı cüt xanələrdə qüvvəli payların punktirliyi ilə üçpaylı ritmik hərəkət əmələ gəlir. Vokal partiyada isə Azərbaycan şeiriyyatında nadir istifadə olunan on dörd hecalı misraları görürük. Bu misralar melodiya üç qrupa bölünür: 5+4+5. Beləliklə, hər bir qrupun səciyyəvi xüsusiyyəti məhz tək xanələrdə qüvvəli payların sinkopalaşdırılmasında özünü göstərir*” [6, s. 120].

Sxemlərdən göründüyü kimi R.Zöhrabov zərbi-muğamları forma və ritmik baxımdan müəyyən sxemə artıq salmışdır. Bu sxemlərdən ilhamlanaraq bütün zərbi-muğamlarımızın dəf-qaval partiyasına dair ritmik düsturlar düşünərək şagirdlərin rahat şəkildə dəfdə ifa etməsinə də nail olmuşuq. Məsələn, “Səmayi-şəms” zərbi-muğamının qaval-dəf partiyası R.Zöhrabov tərəfindən bu cür təqdim edilmişdir:

Şəkil 3

Lakin qeyd edək ki, məhz bu ritmik düsturları şagirdlərə təqdim etdikdə bəzən muğamların ifası zamanı unudulur. Bir pedaqoq kimi şagirdlərin hafizəsi üçün ən rahat qavrama üsullarından biri kimi (R.Zöhrabovun kitabda təqdim etdiyi) həmin ritmik hissələri hərfi-düsturlarla əvəz etdik. Nəticədə bir çox şagirdlərə bütün zərbi-muğamlarımıza aid düşünülmən hərfi-düsturları (vurma cədvəli kimi) əzbərləmək daha rahat olduğu üçün onlarda bir neçə dərstdən sonra (əsasən 2-3 dərstdən sonra) qavaldə düzgün ifa bacarıqlarına dair nailiyyətlər əldə etdik. Belə ki, tələbə və şagirdlər ən qısa zamanda bütün zərbi-muğamları, mahnıları şifahi şəkildə rahat qavramağı bacardılar. Maraqlı məqam burasındadır ki, yaşıdan, savadından, qavramasından, ritmik duyumundan asılı olmayaraq bu cür hərfi ritmik düsturlar bütün şagird və tələbələr üçün rahat və əlyətəndir.

Es formulu (A)

Akt gediş (B)

Cırtma (C)

“Səmayi -şəms” zərbi-muğamının ümumi hərfi düsturu belədir:

Instrumental hissə ümumən: $A+BC+BB+C$

Vokal hissə ümumən: $AC-AA$ düsturuna tabedir

Bu düsturun əyani şəkildə Səmayi-şəms muğamına necə tətbiq edildiyini göstərək:

*Nota köçürən R.Zöhrabov [6, s. 122],
hərfi ritmik düsturun müəllifi A.Məhərrəmovadır
Instrumental partiya*

SƏMAYİ-ŞƏMS

Sözləri Nizami Gəncəvinindir.

Allegro moderato

A

$a + bc + b b$ $a + c + b b$ $a + c + b b$ $a + bc + a$

$a + bc + b b$ $a + c + b b$ $a + c + b b$ $a + bc + a$

Burada hər bir səkkizlik hərfi adla ifadə edilir. Öncədən qeyd edildiyi kimi, zərblə və ya qüvvətli hissə a, akt gediş-çırtma bc, yalnız akt gedişlər bb, yalnız çırtma c kimi işarə edilmişdir. Tələbələrə bu düsturları əzbərləyərək qavalda ifa etmək onlar üçün olduqca əlverişlidir. Qeyd edək ki, instrumental hissə bütün muğam boyu eyni düsturla davam edir. Lakin vokal partiyada bir qədər başqa cür düstur öz əksini tapır.

Vokal partiya

poco cresc.

f

f

tr

tr b

A - man be - - - dad,

a - man be - - - dad, da - di

a + c + aa *a + c + aa* *a + c + aa* *a + c + aa* *a + c + aa*

a | c | aa *a | c | aa* *a | c | aa* *a | c | aa*

“Səmayi-şəms” muğamı ilə yanaşı bütün zərbi muğamlar da bu qaydada düsturlaşdırılmışdır. Nümunə kimi həmçinin onlardan ən məşhuru olan “Qarabağ” şikəstəsinin də həm instrumental, həm də vokal partiyada necə qruplaşdırıldığını göstərək:

Instrumental hissə ümumən: ABC+ABC+AC+ A- ABC+AA+AC+A

Vokal hissə ümumən: AC+AA

Instrumental partiya

QARABAĞ ŞİKƏSTƏSİ

Sözləri xalqındır.

Allegro moderato

Kamança

Tar

Qaval

f

A

ABC ABC AC A- ABC AA AC A

ABC AB C AC A A B C A A AC A A B C A A

B

AC A

AC A A C BC BC AB C A A A C BC BC A A

B

A C BC BC AB C A A A C BC BC A A

Vokal partiya

Oxumaq *f* D

El ey ke - çir, ay ba-lam, Qa-ra - bağ-dan,

mf

A C A A A C A A A C A A A C A A A C A A

gah bu dağ - dan,

A C A A A C A A A C A A A C A A A C A A

Bu ritmik formulların sayəsində xanəndəlik ixtisasına yiyələnmiş şagirdlərin bir çoxu uğurlu nəticələr əldə etmişlər. Təcrübələrimizin nəticəsi olaraq bir çox şagird və tələbələr qavalda nümunəvi ifa bacarıqları göstərməyə nail olmuşdular. Eyni zamanda ritmik ifanın riyazi düstur kimi çərçivəyə salınması şagirdlərdə yaddaş möhkəmliyini, muğam dərslərinə olan istək və marağını, aktivliyini artırmışdır. Çünki beynin beta və qamma dalğaları qaval ifaçılıq sənətində aktivləşdikcə şagirdin müxtəlif fənlərə (ələlxüsus riyaziyyat fənninə) dair bacarıqları da inkişaf edə bilər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, beta və qamma dalğaları beynin məhz texniki fənlərə fəal reaksiya verməsinə xüsusən təsir edir.

Muğamların dinlənilməsi və ifası, qaval alətində düsturların köməyi ilə düzgün ritmik ifa, fərdi dərslər məşqləri şagird və tələbələrin estetik zövqünün inkişafına da böyük köməklik göstərir. Nəticədə şagirdlər nəinki dərslərində, eləcə də oyun zamanı, dərslər fəaliyyəti zamanı yüksək bacarıqlara yiyələnirlər.

ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində:

1. Hacıbəyli Ü.Ə. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. - Bakı, Şərq-Qərb, -2019, - 360 s.
2. Musiqi və onun tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr. - Sumqayıt, Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, - 2020, - 99 s.
3. İsmayilov M.S. Azərbaycan xalq musiqisinin janrları. -Bakı, Işıq, -1984, -100 s.

Rus dilində:

4. Майкапар С. М., Музыкальный слух, его значение, природа, особенности и метод правильного развития, - М.: ЛКИ, -2013, -126 с.
5. Марина Кейлина: Обретение квантового сознания. Говорит душа. -М.: Амрита, -2022 г, -184 с

Notoqrafiya:

6. Zöhrabov R.F. Azərbaycan Zərbi-muğamları. - B.: Mars-Print, -2004, -406 s.

Saytoqrafiya:

7. Марина Кейлина - "Квантовое Сознание". Ритмы мозговой активности, их влияние на жизнь. Как стимулировать Альфа-волны и переходить по частотам работы мозга?), 12.06.2021.
URL:https://dzen.ru/a/YMQjDXIRIXS3LcUB?utm_referer=www.google.ru
8. В ритме нейронов. Как мозг воспринимает музыку
URL:<https://lenta.ru/articles/2020/10/26/jbl/>
9. Как ритмы мозга управляют обучением URL:<https://www.nkj.ru/news/25930/>
10. Меньшикова Е.Б., Рубанова Д.И., Савватеева А.И., Тертичная А.Н., Дегтярев В.П. Влияние музыкальных ритмов. Сборник научных тезисов и статей «Здоровье и образование в XX веке». 2010, №3. с. 266.
URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-muzykalnyh-ritmov-na-aktivnost-struktur-golovnogo-mozga>
11. Mustafazadə A. Ramiz Zöhrabovun yaradıcılığında “Zərbi-muğam” janrının tədqiqinə bir nəzər. Musiqi dünyası, 4(81), 2019. <http://www.musigi-dunya.az/pdf/80/8.pdf>

Айтен МАГЕРРАМОВА

Преподаватель и докторант АНК

Солистка Азербайджанского Государственного
Академического Театра оперы и балета

РИТМИЧЕСКИЕ ФОРМУЛЫ ЗЕРБИ-МУГАМОВ ДЛЯ ГАВАЛА

Аннотация: В статье говорится о значении созданных ритмических формул для правильного исполнения (ритмических) зерби-мугамов, формирования навыков игры на гавале в процессе преподавания мугама. Автор излагает свои новые методические приемы, основанные на личном педагогическом опыте, обозначая

◆ формулы ритмического исполнения некоторых зерби-мугамов на гавале соответствующими буквами. ◆

Ключевые слова: Зерби-мугамы, формулы, ритм, музыкальный слух, темп, мозговые волны, игра на гавале

Aytən MAHARRAMOVA

Teacher and Doctoral student of AMK,
Soloist of the Azerbaijan State Academic Opera and Ballet Theater

RHYTHMIC FORMULAS OF ZARBI-MUGAMS FOR GAVAL

Abstract: The article talks about the importance of the rhythmic formulas created for the correct performance of (rhythmic) zarbi-mughams, the formation of gaval playing skills during mugham teaching. Here, the author presents his new methodological views, based on his personal pedagogical experiences, by giving literal formulas for the rhythmic performance of several of our zarbi-mugams on the gaval.

Keywords: Zarbi-mughams, formulas, rhythm, musical feeling, tempo, brain waves

Rəyçilər: sənətsünashq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Lalə Hüseynova;
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Fəxrəddin Baxşəliyev